ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 120, Eylül 2021, s. 126-145

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.52069>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
11.07.2021

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date
29.09.2021

Arş. Gör. Dr. Zeynep AROL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları
zeyneparol@comu.edu.tr
Orcid:0000-0002-7038-4682

AYASOFYA CAMİ HAZİRESİ'NDE BULUNAN PADİŞAH TÜRBELERİ'NDEKİ ÇİNİ PANOLAR

Öz

Geleneksel Türk sanatlarının bir dalı olan çini, Orta Asya'daki ilk Türk devletlerinden bu yana, mimari kaplama seramiği olarak, genellikle saraylarda, dini mimaride ve bazı sivil yapılarda kullanılmıştır. Çini sanatı Anadolu topraklarında en parlak dönemini, aynı zamanda Osmanlı'nın Klâsik Dönemi olan, 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl arasında yaşamıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı devletinin ekonomik, sosyal ve sanatsal olarak zayıflaması, İznik çini ve seramik sanatının da giderek kalitesini yitirmesine ve atölyelerin kapanmasına neden olmuştur. Ayasofya Camii haziresinde bulunan üç padişah türbesinde yer alan çini örnekleri, Osmanlı Dönemi çini sanatının klasik dönem ve sonrasındaki çinilerin özellikleri hakkında bilgi vermesinden dolayı önemli yapılardır. Mimar Sinan'ın eseri de olan II.Selim Türbesi (1577) ve III.Murad Türbesi (1599)'ndeki çiniler klasik dönemin kaliteli, çok renkli kırmızılı sıraltı çini örneklerini yansıtırken, III.Mehmet Türbesi (1608)'nde düşük kalitede, boyları akmış ve kırmızı rengin kahverengiye dönmüş olduğu çiniler dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, üç padişah türbesinde de bulunan çiniler, dönem özellikleri, desen kompozisyonları ve mekanda bulundukları yer bakımından incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ayasofya, Padişah, Türbe, Çini, Pano

TILE PANELS OF THE SULTAN TOMBS LOCATED IN THE HAGIA SOPHIA MOSQUE CEMETERY

Abstract

Tile, a branch of traditional Turkish arts, since the first Turkish states in Central Asia, As architectural cladding ceramics, it was generally used in palaces, religious architecture and some civil buildings. The tile art lived its brightest period in Anatolian lands between the second half of the 16th century and the 17th century, which was also the Classical Period of the Ottoman Empire. The economic, social and artistic weakening of the Ottoman state after the second half of the 17th century caused the Iznik tile and ceramic art to gradually lose its quality and the workshops were closed. There are four tombs belonging to three sultans and a princes in the graveyard of the Hagia Sophia Mosque. The tile samples in the three sultans' tombs examined are important structures because they give information about the characteristics of the Ottoman period tile art in the classical period and after. The tiles in the Tomb of Selim II (1577) which are also works of Mimar Sinan, and the Tomb of Murad III (1599), reflect the high quality, multi-colored with red underglaze tiles of the classical period, while in the Tomb of Mehmet III (1608), the tiles are of low quality and which with flowing and turning red color to brown draw attention. In this study, the tiles found in all three sultans' tombs were examined in terms of their period features, pattern compositions and their places in the space.

Keywords: Hagia Sofia, Sultan, Tomb, Turkish tile, Panel

GİRİŞ

‘Tanrısal bilgelik’ anlamına gelen, ingilizcesi ‘Hagia Sophia’ olan Ayasofya, Sultanahmet meydanında Sultanahmet Camii’nin karşısında yer alır. 360 ve 415 yıllarındaki I. ve II. Ayasofya Kiliseleri ve 537’de tekrar ibadete açılan III. Ayasofya Kilisesi, tarihi dönemler boyunca birçok yangın ve deprem geçirmiş, her defasında onarımlarla tekrar ayağa kalkabilmiştir. 1453’te Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethi ile Ayasofya’yı camiye dönüştürmüş ve ilk Cuma namazını burada kılmıştır (Yücel, 1986).

Fatih döneminde, Ayasofya’nın güney köşesine ahşaptan bir minare yapılmış, II. Bayezid döneminde ise tuğladan ikinci minare ilave edilmiştir. II.Selim de, iki minare daha ilave edilmesini ve kendi türbesinin yapılmasını istemiş, ancak bunların yapımları ölümünden sonra III. Murad zamanında tamamlanmıştır (Eyice, 1995).

1934 yılında bakanlar kurulunun kararıyla Ayasofya Camii müzeye dönüştürülmüştür. 2020 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığı’na devredilerek Ayasofya Müzesi, Ayasofya Kebir Camii Şerifi ve Külliyesi adıyla anılmaktadır.

Cami avlusunun güneyinde II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed’in türbeleri yer almaktadır. Bizans zamanında vaftizhane olarak kullanılan, Ayasofya’nın güneybatısında bulunan yapı, 1639’da I. Mustafa’nın ölümüyle türbeye çevrilmiştir. Sultan I. Mustafa ve Sultan I. İbrahim Türbesi olarak da geçmektedir. İçinde 19 sanduka olan türbede duvarlar, tezyinatsız ve beyaz renktedir, tavanda son dönem kalemişleri görülmektedir.

III. Murad Türbesi’ne bitişik nizamda Şehzadeler Türbesi yer almaktadır. 1580

tarihlidir. Bir Mimar Sinan eseri olmasına ve yapıldığı klasik döneme rağmen, içinde ve dışında çini kullanılmamıştır. Son dönem yapılmış kalemişlerinin altından 19. yüzyıla ait siyah-beyaz barok tarzı, vazodan çıkmış çiçekler, kurdele motifli kalemişleri görülmektedir.

Şekil 1: Ayasofya Müzesi Planı ve Padişah Türbelerinin konumu Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Aya_Sophia_Floor_Plan.svg (Erişim tarihi: 03.11.2019)

II. Selim Türbesi

Foto. 1: Dış görünüm (Foto. Z. A.)

II. Selim (1524-1574), Kanuni Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın oğullarından biridir. 1566'da tahta çıkan II. Selim, 11. Osmanlı padişahıdır. Ayasofya Camii Hazinesi'nde bulunan türbesi, III. Murad ve III. Mehmed Türbeleri arasında yer alır. "Türbede medfun olanlar şunlardır: Sultan II. Selim ve hasekisi Nurbanu Sultan, kızları Hacı Gevherhan Sultan, İsmihan Sultan ve Fatima Sultan ile Sultan II. Selim'in boğdurulan beş şehzadesi Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa ve Abdullah. Bunlardan başka bu türbede, Sultan III. Murad'ın yirmibeş şehzadesiyle on üç kızı da medfundur. Türbede toplam 44 kişi yatmaktadır." (Doğanay, 2009)

II. Sultan Selim'in ölümünden üç yıl sonra yapılan türbe, Mimar Sinan'ın eseri olup, kare planlı, dış duvarları mermer kaplı ve çift kubbeli bir yapıdır. (Yücel, 1986) Geniş saçaklı, üç revaklı girişi bulunan türbe, sekiz adet sütun üzerine oturtulmuş bir kubbeden oluşmaktadır.

Köşelerde çeyrek kubbeler yer alır. Üst örtü sisteminin bir parçası olan üçgen ışık cepleri sağır duvarların ağırlığını hafifletirken, türbenin içini aydınlatmaya yarayan ışıklandırma olarak ilk defa karşımıza bu yapıda çıkmaktadır. (Kuran, 232)

Revaklı giriş bölümünün iki yanında, birbiri ile aynı desenlere sahip, 60 adet karodan oluşan, sıraltı iki çini pano ve çini panoların üzerinde çini alınlıklar mevcuttur. (Foto. 2, 3) Simetrik desene sahip çini panonun ortasında bir şemse formu yer almaktadır. Şemseyi birbirini izleyen yaprak formları çevrelemektedir. Şemsenin üst kısmında tepelik ile birleşen yapraklar tekrar açılarak bir hatayı motifinin üzerinde nihayetlenmektedir. Koyu kobalt mavi zeminli şemse içerisinde, alt kısımdaki yaprak kümesinden çıkan, kırmızı-beyaz renklerde bahar dallı bir kompozisyon görülmektedir. Çini panoda hatayı, penç, gonca ve dişli yaprakların görüldüğü hatayı üslubu desen hakimdir. Panonun alt kısmında yer alan yaprak kümesinden çıkan hatayı dalları, helezoni dairesel hareketlerle yukarıya doğru devam etmektedir. Cetvel çizgilerine değmeden dolanan hatayı dalları, bazı yerlerde şemse ve köşebendin altından dolanmaktadır. Desenlerde kobalt mavi, kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Motiflerin ayrıntılarında beyaz bırakılmış alanlar da mevcuttur.

Panonun köşebentlerinde kırmızı zemin üzerine beyaz, yer yer yeşil ve kobalt mavi renklerin kullanıldığı bulut kompozisyonu vardır. Panoyu çevreleyen bordür deseni simetrik olup iki kenarda ayırma bulutlar bulunmaktadır. Ayırma bulutları, aralarında S şeklinde hareket eden çizgi bulutlar birbirlerine bağlamaktadır.

Türbe girişinin solundaki çini pano, türbenin girişine koyulan tabelada yazan yazıya göre, bir restorasyon sırasında sökülerek Louvre Müzesi'ne götürülmüş ve taklidi yapılarak yerine takılmıştır. Her iki çini panonun üzerinde de aynı desene sahip kemerli çini alınlıklar yer almaktadır. Desen, on kollu yıldızdan oluşan geometrik kompozisyonludur. Kollar arasındaki üçgen alanlarda rumi ve palmet motifleri görülmektedir. Beyaz zeminde kobalt mavi, kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Alınlığı çevreleyen bordürde, penç motifinden iki yana doğru çıkan yapraklardan oluşan birim tekrarı ile kurgulanmıştır. Kırmızı zeminli bordürde desenler beyaz bırakılmış, ayrıntılarda kobalt mavi ve yeşil renklerin kullanılmıştır.

Foto. 2: II. Selim Türbesi Revakın Solundaki Çini Pano (Foto. Z. A.)

Foto. 3: II. Selim Türbesi Revakın Sağındaki Çini Pano (Foto. Z. A.)

“Türbenin kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesinin çini üzerine işlenmiş olması, sıraltı tekniğinde sık rastlanan bir uygulama değildir. Bu alan için özel olarak tasarlanmış panoda, bir bordürle belirlenen kitabenin kenarları iri rumi istifleri, kemer köşelikleri ise bulut motifleri ile işlenmiştir.” (Orman, 2011) (Foto. 4). 984/1576 tarihli çini kitabe;

“Rıhlet etdi Hazret-i Sultan Selim/ Ana rahmet ide Rabbü'l-Âlemîn

Geçdi evlad-ı kirâmıyla o Şah/ Rahmetu'llâhi aleyhim ecme'ıyn

Yapdılar bir türbe-i cennet misâl/ Dense layık kasr-ı firdevs-i berîn

Hâtif-i Kudsî dedi tarihini/ Türbe-i Sultan Selim-i pâk-i dîn.” (Doğanay, 2009)

yazmaktadır. Kartuşlar içine yazılmış sülüs yazılar, lacivert zeminde beyaz bırakılmıştır. Kartuşlar dışındaki zemin yeşildir. Kitabe ve kemeri kuşatan ince bordürde, birim tekrarı görülmektedir. Penç motifinin iki yanından S şeklinde çıkan dallar birer yaprak ile nihayetlenmektedir. Zemin kırmızı renkte olup, motifler beyaz bırakılmış, ayrıntılarında koyu kobalt mavi görülmektedir.

Kitabenin iki yanında yer alan rumi kompozisyonlu alanlar birbirinin simetriğidir (Foto. 4). Desen kenarlardan birbirini tamamlar şekilde yarım ortabağ ve tepeliklerle bezenmiştir. Kenar kısımda bulunan yarım tepelik ve ortabağ motiflerinden helezoni dairesel hareketlerle çıkan rumiler, karşı kenarda bulunan ortabağ ve tepelikler ile bağlanarak devam etmektedir. Hurdeli rumili desende, düz, karınlı ve ayırma rumiler kullanılmıştır. Desenin üst kısmında daldan rumi olmadan direk kanatla dal ayrılması ve bir tepelikle bağlanması dikkat çekicidir. Küçük helezoni süsler ve küçük kanat gibi çıkan küçük rumiler, rumi ve dallarının üzerinde yer alarak desenin dengesine katkıda bulunmaktadır. Desende rumilerin zemini yeşil, içlerindeki hurde rumiler koyu kobalt mavi, iç süsleri ise kırmızıdır.

Kitabeyle kemer arasında, üst kısımda kalan üçgenimsi kısımda da simetrik rumi deseni görülmektedir. Orta kısımda ters olarak bulunan tepelikten çıkan helezoni dairesel dallar köşelere doğru devam etmektedir.

İki renk mermerin kullanıldığı giriş kemerinin üst köşelerinde çini köşe dolguları vardır. Turkuaz zeminli bordür, kemerin kavsi ile uyumludur (Foto. 4). Bordürün deseni, kitabeyi çevreleyen bordür ile aynıdır. Motifler beyaz bırakılmış, iç süslemelerinde kırmızı renk kullanılmıştır. Bordür arasında kalan üçgen beyaz zeminler, mavi ve kırmızı rengin kullanıldığı bulut motifi ile doldurulmuştur.

Foto. 4: Çini kitabeli kapı alınlığı (Foto. Z. A.)

Türbenin içerisindeki çini panoların etrafını, simetrik bulut desenli bordür çevrelemektedir. Turkuaz zeminli bordürde, bulutlar beyaz bırakılarak ayrıntılarında, kırmızı renk kullanılmıştır. Bulut motifli bordürün benzer örnekleri, Süleymaniye Camii ve Portekiz, Gülbenyan Müzesi'nde görülmektedir. Giriş kapısının sağından başlayarak zemindeki dolap ve pencerelerin üstünden bir kuşak yazısı türbeyi dolanmaktadır. “Kuşakta Bakara Sûresi'nin 2/255-258. Ayeti, celi sülüs kalemyle lacivert zemine beyaz hatla yazılmıştır.” (Doğanay, 2009) Yazı kuşağının her köşesinde rumi desenli köşebentler vardır. Kırmızı zemin üzerine beyaz bırakılan rumilerin iç süslemeleri kobalt mavidir. Bulut desenli bordür kuşak yazısının da alt ve üstünden devam ederek türbeyi dolanmaktadır.

Foto. 5: II. Selim Türbesi'nin iç görünümü (Foto. Z. A.)

“Yapının iç mekanı, yaklaşık 4.75 m seviyeye kadar çinilerle kaplanmıştır.” (Demirsar Arlı ve Altun, 2008) Türbede pencere ve dolap aralarında altı farklı kompozisyon içerisinde ulama panolar yer alır.

Kapının iki yanında, kuşak yazılarının başlangıcında, bordürle çerçevelenmiş kare şeklinde ulama kompozisyonlu çini panolar görülür (Foto. 6). Aynı desenli çiniler güney duvarında iki cam arasında da mevcuttur. Kompozisyon dörtte bir simetriktir. Desen tepelik ve hatayı motiflerinden oluşmaktadır. Zemin beyaz olup, tepelikler kobalt mavi ve hatayiler ise kırmızı, yeşil ve kobalt mavi renklere sahiptir. Benzer örneği, İstanbul Ramazan Efendi Cami'nde görülmektedir.

Foto. 6: Hatayi ve rumi üslubu ulama pano (Foto. Z. A.)

Yarı simetrik kompozisyona sahip ulama pano türbede, giriş kapısının iki yanında, duvar köşelerinde ve türbenin iki duvarında tekrar edilmiştir (Foto. 7). Desenin orta kısmında bir adet, iki yan kenarında ise yarım olarak çizilmiş, içerisinde rumi kompozisyonu olan şemseler bulunmaktadır. Şemselerin arasında içi bulut desenli soyut formlar göze çarpmaktadır. Şemselerin etrafında ise hatayi üslubu motifler dairesel hatlarla yer alır. Kırmızı zeminli şemselerde rumiler beyaz bırakılmış, ayrıntılarında kobalt mavi ve yeşil renkler vardır. Kobalt mavi olan hatayi üslubu motiflerin ayrıntılarında da kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır. İçerisinde beyaz bırakılmış bulut deseni olan soyut formların zemini yeşil olup, cetvel çizgileri kırmızı renktedir. Benzer örnekleri, İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi ve Portekiz, Gülbenkian Müzesi'nde görülmektedir.

Foto. 7: Şemseli ve hatayi üslubu ulama çini pano (Foto. Z. A.)

Yarı simetrik kompozisyona sahip şemseli, ulama karolardan oluşan panonun, türbenin dört duvarında da kullanıldığı görülmektedir (Foto. 8). Desenin ortasında bulunan kenarları kırmızı dilimli şemse içerisinde lale ve karanfil motifleri yer alır. Kobalt mavi zeminde beyaz bırakılmış motiflerin ayrıntılarında kırmızı ve yeşil renkler mevcuttur. Şemsenin dörtte bir parçası ise desenin dört köşesine yerleştirilmiştir. Karolar yanyana geldiğinde bir şemseyi

tamamlamaktadır. Köşelerdeki şemsenin ortasında lale motiflerinin yer aldığı bir küçük şemse daha bulunur. İki şemse arasında ise küçük bahar çiçekleri bezelidir. Kırmızı zeminde çiçekler beyaz bırakılmış, ayrıntıları yeşil renktedir. Şemsenin etrafını ise kobalt renkli birbirini takip eden yapraklar süslemektedir.

Foto. 8: Şemseli ulama çini pano (Foto. Z. A.)

Giriş kapısının iki yanında, alt kısımda bordürlerle çevrilmiş dört karo yer almaktadır (Foto. 9). Her bir karonun ortasında, vazoda içerisinde yarı stilize çiçek üslubundan lale, karanfil ve çiçekler; alt köşelerde, yapraklardan çıkmış küçük kır çiçekleri ve üst köşerde, kobalt zemin üzerine beyaz rumi motifli köşelikler vardır. Süpürgelik çinileri olarak görmeye alışkın olduğumuz bu çiniler türbede, bu amaçla kullanılmamıştır. Benzer örnekleri Ayasofya, III. Mahmut Kütüphanesi ve Portekiz, Gülbenkian Müzesi'nde bulunmaktadır. Ancak Ayasofya'daki örneklerin renk ve kalitesinden dolayı sonraki yıllarda yapıldığı farkedilmektedir. (Turan Bakır, 1999)

Foto. 9: Yarı stilize çiçek üslubu karolar (Foto. Z. A.)

Batı duvarında yer alan ulama pano hatayi üslubu motiflerden oluşmaktadır (Foto. 10). Kompozisyon tek karoda kurulmuş olup kenarlardaki yarım motifler ile ulanarak devam etmektedir. Köşelerde bulunan çeyrek pençlerden çıkan dallar, kenarlarda bulunan yarım hatayiler ve araların bulunan gonca motifleri ile bağlanarak, ortadaki ana penç motifi ile

nihayetlenmektedir. Beyaz zeminli desende motifler, kobalt mavi, kırmızı ve yeşil renklerde. Türbe kapısının sağ ve solundaki pencerelerin üzerinde, aynı deseni farklı renk kompozisyonuyla görmekteyiz. Türbede orijinal örneklerin yanında kopya örnekleri de bulunmaktadır. Benzer örneklerini, Portekiz, Gülbenkian Müzesi'nde ve Paris, Musee des Arts Decoratifs'te görülmektedir. (Turan Bakır, 1999)

Foto. 10: Hatayi üslubu ulama pano (Foto. Z. A.)

Türbenin köşe kısımlarında bulunan hatayi üslubu ulama pano, karoların ölçüsü, renk tonlarının farklılığı, hamurunun daha sarımtırak olması ve sırnın matlığı ile göze çarpmaktadır. Türbede bulunan klasik dönem İznik çinilerinden farklı bir dönemde kopyalarının yapılarak buraya monte edildiği düşünülmektedir. Kompozisyonda, iki kenarda bulunan hatayilerden helezoni dairesel olarak çıkan dallar, ortada birbirine sarılan yaprak ve bahar dalları ile nihayetlenmektedir. Beyaz zeminli panoda kobalt mavi, kırmızı, yeşil renkler kullanılmıştır.

Foto. 11: Ulama pano (Foto. Z. A.)

Mavi-beyaz renklerde mermer taklidi süpürgelik çinileri tek sıra halinde tüm türbeyi dolanmaktadır (Foto. 12). “Türbe içindeki sekiz sütunun arasında bulunan pandantifler kalemîşi süslemelidir. Pandantiflerin ortasında Allah ve peygamberlerin isimlerinin olduğu madalyon şeklinde çini süslemeler vardır. Madalyonun çini bordürü rumî desenlidir.” (Arol, 2020) Madalyonda yazılar, kobalt mavi zemin üzerine beyaz celi sülûs yazıyla yazılmıştır (Foto. 13).

Aslan göğsü süslemeleri, kırmızı zeminde beyaz rumi motifli bordür çerçevelemektedir.

Foto. 12: Mermer taklidi süpürgelik çinileri (Foto. Z. A.)

Foto. 13: Pandantiflerde bulunan çini aslan göğsü süslemesi (Foto. Z.A.)

III. Murad Türbesi

Foto. 14: Dış görünüm (Foto. Z. A.)

III. Murad, II. Selim ve Nurbanu Sultan'ın en büyük oğludur. (1546-1595) 1574'te tahta çıkan III. Murad, 12. Osmanlı padişahıdır. Türbe, II. Selim Türbesi'nin sağında yer alır ve sol yanında türbeye bitişik nizamlı III. Murad'ın oğullarının yattığı Şehzadeler Türbesi vardır. "Türbede Sultan Murad II'in annesi Safiye Sultan başta olmak üzere kızlarından Mihriban,

Fatma sultanlar olmak üzere yirmi bir kızı, Sultan Ahmet I'in şehzadelerinden Kasım, Sultan Mehmed III'ün üç oğlu, iki kızı; Sultan İbrahim'in bir şehzadesi ve iki sultanı olmak üzere elli dört kişi yatmaktadır.”(Yücel, 1986) Türbenin mimarı Mimar Sinan'ın kalfası olan Davud Ağa'dır.

1599 yılında yapılmış olan altıgen türbe, çift kubbeli olup, iç kubbe sütun üzerine oturken, dış kubbe duvarlara oturmaktadır. (Aslanapa, 1996) “Üç kemer gözlü revakın üç bölümü de aynalı tonozlarla örtülüdür. Bunların orijinal kalemîşi süslemeleri, 1978 yazında başlatılan restorasyon sırasında, üsteki sıva tabakası kazınmak suretiyle ortaya çıkarılmıştır. Böylece eskiden aynaların kufi yazılar, yanlardaki kavisli satırların ise çiçek ve yaprak motifleri ile grift bir şekilde süslü oldukları anlaşılmıştır.” (Önkol, 1992)

Üç bölümlü revaklı girişin iki yanında, birbirinin eşi olan çini panolar yer almaktadır (Foto. 15). Beyaz zeminli panoların ortasında, tepelik formu içerisinde, kobalt mavi zeminde beyaz ve kırmızı renkli bulut deseni görülmektedir. Formun alt ve üst kısmında bulunan salbek formlarında da bulut deseni devam etmektedir. Ayrıca aynı renklerde bulut deseni, panonun dört köşesinde bulunan köşeliklerinde de görülür. Panonun ana kompozisyonunu, dairesel hatlar üzerinde kurulan hatayi, penç ve yapraklar oluşturur. Hatayi üslubu desen, kırmızı, kobalt mavi, yeşil ve turkuaz renklerde. Panoyu, rumi desenli bordür çerçevelemektedir. Kırmızı, kobalt mavi ve beyaz renklerde ince bir zencerek ikinci bir bordür olarak kullanılmıştır. Panoların üstündeki sivri kemerli alınlıklarda kobalt mavi zeminli, beyaz celi sülüs ile yazılmış kitabeler yer alır. Kitabelerin çevresini kırmızı zeminli, beyaz bulut desenli bordür dolanmaktadır. Revakın üst örtüsü kalemîşleriyle süslüdür.

Foto. 15: III. Murad Türbesi, revakın sağ ve solundaki çini panolar (Foto. Z. A.)

Türbenin içinde beş farklı kompozisyonda çini pano yer almaktadır. Kapı ve pencerelerin üstünde kobalt mavi zeminli beyaz yazı kuşağı türbeyi çevrelemektedir. “Celi sülüs kalemîyle yazılan kuşakta Mülk Suresi 29/1-22. ayetleri yazılıdır.” (Doğanay, 2009) Yazılar, kırmızı zemin üzerine beyaz ve kobalt mavi renklerin kullanıldığı rumi desenli köşeliklerin arasına alınmıştır. Yazı kuşağının üzerindeki bordürün üzerinde, beyaz zemin üzerine kobalt mavi palmet desenli taç süslemeler görülmektedir. Palmetlerin içi beyaz ve kırmızı renkte

çiçeklidir. Taç süslemenin üzerinden ise kırmızı ve turkuaz renkte ince bir zencerek bordür geçmektedir.

Foto. 16: İç Görünüm (Foto. Z. A.)

Kapının iki yanındaki pencerelerin üzerinde, dikdörtgen çini alınlıkları mevcuttur. Dörtte bir ulama kompozisyona sahip rumi desenlidir. Desende, dört kenarda bulunan tepelik ile ortabağlar, dallarla birbirine bağlanmakta ve köşelerde birbiri ile birleşen kanatlı ayırma rumiler yer almaktadır. Zemini beyaz olup, turkuaz, kobalt mavi ve kırmızı renkler kullanılmıştır.

Foto. 17: Ulama rumi desenli çini alınlık (Foto. Z. A.)

Kapının iki yanında aynı desen sahip çini panolar yer almaktadır (Foto. 18). Panoda, aşağıdan yukarıya dört kere birim tekrarı yapılarak desen, üstte köşebentler arasında nihayetlendirilmiştir. Aynı zamanda yarı simetrikidir. Desende hatayi üslubu motifler helezoni dairesel hatlar üzerinde yukarıya doğru uzanmaktadır. Yaprak ve dalların arasında bulut deseni dolanmaktadır. Beyaz zeminli panoda bulutlar kırmızı, bitkisel motiflerde kobalt mavi, kırmızı, yeşil renkler kullanılmıştır. Panonun köşebentlerinde kobalt mavi zeminde, beyaz ve iç süslemelerinde kırmızı rengin kullanıldığı rumi kompozisyonu görülmektedir.

Foto. 18: Hatayi üslubu ve bulut desenli çini pano (Foto. Z. A.)

Rumi ve hatayi üslubunun bir arada kullanıldığı, simetrik ulama kompozisyonuna sahip çini pano, pencerelerin aralarında altı kere tekrar edilmiştir (Foto. 19). Desende, içi çiçeklerle bezemeli kanatlı ve dilimli iri ayırma rumiler ortada tepeliklerle bağlanarak yukarı doğru devam etmektedir. Hatayi üslubu motifler dairesel hatlarla rumilerin aralarında yer almaktadır. Panonun köşebentleri de rumi desenlidir. Beyaz zeminli panoda, rumiler kırmızı, içerisindeki çiçekler, beyaz, kobalt mavi ve yeşildir. Hatayi üslubu motiflerde kırmızı, yeşil, kobalt mavi renkleri görülürken köşebentlerde kobalt zeminde rumiler beyaz, iç süslemeleri kırmızıdır.

Foto. 19: Ayırma rumi ve hatayi üslubu çini pano (Foto. Z. A.)

Farklı kompozisyona sahip bir diğer pano, türbenin köşelerinde yanyana kullanılarak dört kere tekrar edilmiştir (Foto. 20). Aşağıdan yukarı doğru gelişen kompozisyonda desen, orta bölümde ulama yapılarak yukarı doğru tekrarlanmış, köşebentler arasında sonlanmış. Hatayi üslubu motifler ile sarılma rumi ve bulut desenleri bir arada dengeli bir şekilde kullanılmıştır. Bu panoda sarılma rumi motiflerinin yaprak şeklinde kullanılması dikkat çekicidir. Bulut motiflerinde sadece kırmızı renk görülürken, rumi ve bitkisel motiflerde kobalt mavi, kırmızı ve yeşil renkler mevcuttur. Panonun köşebentlerinde içi çiçek bezemeli dilimli rumiler, kobalt

mavi zeminde beyaz bırakılmıştır, iç süslemeleri ise kırmızı ve yeşil renktedir.

Foto. 20: Hatayi ve rumi üslubu çini pano (Foto. Z.A.)

Türbe içindeki panoları, bulut desenli bordür çevrelemektedir (Foto. 21). Birim tekrarı ile oluşturulmuş bordür deseninde bulutlar beyaz bırakılmış, iç zemininde turkuaz ve kobalt mavi renkler kullanılırken, motiflerin araları kırmızı renktedir.

Kapının sağ ve solundaki köşelerinde bulut desenli iki bordür arasında farklı bir bordür deseni yer almaktadır (Foto. 21). İçi çiçek bezemeli iri penç, hatayi ve yapraklar S şeklinde birbirlerini takip etmektedirler. Hatayi ve penç motiflerinden dairesel dallarla gonca, penç ve yapraklar çıkarak boşlukları doldurmaktadır. Beyaz zeminli desende, hatayi ve pençler kobalt mavi, kırmızı ve yeşil, yapraklar turkuaz, kobalt mavi ve kırmızıdır.

Foto. 21: Bordür çinileri (Foto. Z. A.)

Çini panoların altında mavi-beyaz taş desenli süpürgelik çinileri türbeyi dolanmaktadır (Foto. 22). Kalem işleriyle süslü pandantiflerin ortasında, dairesel biçimde çini, celi sülüs ile Esma'ül Hüsna yazı istifleri bulunmaktadır (Foto. 23). Yazının kolları ortada geometrik yıldız deseni meydana getirmiştir. Kobalt mavi zeminde, yazılar beyaz, harflerin gözlerinde kırmızı renk kullanılmıştır. Ortadaki geometrik desen de kobalt mavi, kırmızı ve yeşil renktedir.

Foto. 22: Süpürgelik çinileri (Foto. Z. A.)

Foto. 23: Pandantif Süslemeleri (Foto. Z. A.)

III. Mehmed Türbesi

Foto. 24: Dış görünüm (Foto. Z.A.)

III. Mehmed (1566-1603), III. Murad ve Safiye Sultan'ın oğullarından biridir. 1595'te tahta çıkan III. Mehmed onüçüncü Osmanlı padişahıdır. Türbesi, III. Selim türbesinin solunda yer alır. Türbenin yapımına mimar Dalgıç Ahmet Ağa tarafından başlanmış, mimar Sedefkar Mehmed Ağa tarafından 1608 yılında tamamlanmıştır.

Sekizgen olan türbe, çift kubbeli olup, iç kubbe içerideki sekiz sütun üzerine, dış kubbe ise dış duvarlar üzerine oturmaktadır. (Aslanapa, 1989) “Türbede Sultan Mehmed III ve Sultan Ahmet III'ün annesi Handan Sultan, Sultan Ahmet I'in şehzadeleri, kızları ve Sultan Murad III'ün kızı Ayşe Sultan'ın sandukaları vardır.”(Yücel, 1986) Toplamda 26 sanduka vardır.

Üç revaklı girişi olan türbenin dış duvarında, diğer türbelerdeki gibi çini süsleme bulunmamaktadır. Revak bölümünde, kapının iki yanında birbirine benzer, geometrik motifli kalemişi süslemeleri yer alır. Üstlerindeki alınlıklarda ise barok etkili perde motifleri ve manzara resimleri görülmektedir. Revaklı avlunun üst örtüsü ise yine kalemişleriyle süslüdür.

Foto. 25: III. Mehmed Türbesi Kalemişi Süslemeleri (Foto. Z. A.)

Türbenin içinde yeşil tek renkli çiniler göze çarpmaktadır. Daha çok 18. yüzyılda Tekfur Sarayı imalatı olan çinilerde görülen yeşil tek renkli çiniler türbede, pencere aralarında kullanılmıştır. Yeşil çinilerin etrafını hatayi, penç ve lale desenli bordür çerçevelemektedir. Bordürün zemini kobalt mavi olup beyaz bırakılan motiflerin ayrıntıları kırmızı ve turkuazdır.

Foto. 26: Yeşil tek renkli çiniler (Foto. Z. A.)

Giriş kapısının her iki yanında aynı desene sahip çini panolar yer almaktadır. Aşağıdan yukarı doğru gelişen kompozisyon, yukarıda köşebentler ile nihayetlenmektedir. İnce bir zencerek bordür panoyu çevrelemektedir. Çift iplik tarzındaki desende, hatayi ve pençer ile iri dişli yapraklar yer alırken, köşebentlerde ise rumi kompozisyonu vardır. Beyaz zemin üzerinde motifler, turkuaz, yeşil, kırmızı ve kobalt mavi renklerde. Turkuaz zeminli köşebentte ise rumiler beyaz bırakılmış, iç süslemeleri kırmızıdır.

Foto. 27: Çini pano (Foto. Z. A.)

Kapının da bulunduğu kuzey duvarının iki köşesinde birbiri ile aynı desene sahip iki çini pano daha bulunmaktadır. İlk bakışta diğer pano ile benzerlik gösterse de kullanılan motifler farklıdır. Çift iplik tarzında olan desende iri penç ve hatayiler bir dalda ilerlerken, diğer dalda penç ve gonca motifleri ilerlemekte ve helezoni dairesel hareketlerle iri motiflerin aralarını doldurmaktadır. Bu panoda boyaların aktığı, kırmızı rengin kahverengiye döndüğü göze çarpmaktadır. Beyaz zeminde motifler turkuaz, kobalt mavi, yeşil renklerin yanında kahverengiyi andıran kırmızı renk görülmektedir. Diğer panoda olduğu gibi köşebentlerinde rumi kompozisyon yer alırken, ince bir zencerek bordür panoyu çerçevelemektedir.

Foto. 28: Çini pano (Foto. Z. A.)

Kapı ve pencere üstlerinde kobalt zeminli, beyaz celi sülüs yazı kuşağı dolanmaktadır (Foto. 29). Yazı kuşağının alt ve üstünde, türbenin genelinde kullanılmış olan kobalt mavi zeminli, hatayi üslubu motiflerle bezeli bordür yer alır. Yazılar, kırmızı zeminli, beyaz ve kobalt mavi rumi desenli köşelikler içinde istiflenirken, bir köşelikde rumi deseni, turkuaz zemin üzerine beyaz ve kırmızıdır. Yazı kuşağı ve bordürün üzerinde, iki farklı tepelik motifinin yan yana sıralanması ile oluşturulan taç bordür bulunmaktadır (Foto. 30). Turkuaz zeminli tepeliklerin içi, beyaz, kobalt mavi, kırmızı renkli çiçeklerle bezelidir.

Foto. 29: Çini yazı kuşağı (Foto. Z. A.)

Foto. 30: Çini yazı kuşağı ve taç bordür (Foto. Z.A.)

Duvarların alt kısmında tek sıra halinde çini süpürgelikler türbeyi çevrelemiştir (Foto. 31). Desende vazodan çıkan çiçekler ve iki yanında lale ve karanfiller yer alır. Beyaz zeminde kırmızı, yeşil ve kobalt mavi renkler kullanılmıştır.

Foto. 31: Süpürgelik çinileri (Foto. Z. A.)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ayasofya Camii haziresinde bulunan üç türbenin çinileri, mekanda bulundukları yer, desen kompozisyonu ve renklendirmeleri açısından incelenmiştir.

Ayasofya bahçesine ilk yapılan padişah türbesi 1577 tarihli II. Selim Türbesi olup hem Mimar Sinan'ın eseri olması, hem de o tarihlerde en parlak dönemini yaşayan İznik çinilerinin kullanılmasından dolayı İstanbul'un klasik dönem türbelerindendir. 1599'da yapılmış olan III. Murad Türbesi, yine Osmanlı'nın klasik dönem eseridir. Mimar Sinan'ın öğrencisi Davud Ağa tarafından yapılmış olması nedeniyle işçilik kalitesi olarak II. Selim Türbesi izleri görülmektedir. İçeride ve dış revakta mercan kırmızılı, kaliteli İznik çinileri kullanılmıştır. III. Mehmed Türbesi, 1608 yılında yapılmış olup, barok etkili süslemeleri vardır. İçinde kullanılmış olan diğer türbelere göre az sayıdaki çiniler ise son dönem kalitesi düşük İznik çinileridir.

Klasik dönem Osmanlı çinilerinde ve seramiklerinde görülen sonsuz motif ve kompozisyon anlayışı, aynı denge ve renkleri özellikle döneme adını veren mercan kırmızısını (domates kırmızısı) türbelerin duvarlarını süslerken de görmekteyiz. Türbelerdeki bazı çinilerin benzerleri, başka yapılarda, ulusal ve uluslararası müzelerde, müzayede kataloglarında tespit edilmektedir.

Türbelerde kullanılan çiniler, ulama çiniler, aşağıdan yukarıya gelişen kompozisyonlar içindeki çini panolar, bordürler, kuşak yazıları, taç bordürler, aslan göğsü süslemeleri, süpürgelik çinileri ve kapı ve pencere alınlıkları şeklindedir. Aynı zamanda çini pano ve kuşak yazılarında bulunan köşebentlerde ve şemse formlarının içerisinde de ayrı kompozisyonlarda karşımıza çıkmaktadır.

Üç türbede de pencere ve kapı üstlerinde türbeyi çevreleyen celi sülüs kalemiiyle yazılmış kuşak yazıları vardır. Kuşak yazılarının her kenarında rumi desenli köşebentler yer almaktadır.

II. Selim Türbesi'nin kapı alınlığına uygun olarak şekillendirilip, desenlendirilen alınlık çinileri, çinilerin yapıda monte edileceği yere göre dikkatlice hazırlandığını göstermektedir (Bkz. Foto. 4).

III. Murad Türbesi'nde, özellikle İstanbul'daki klasik döneme ait çinilerde rastlanmayan, yapraklarla çizilmiş olan sarılma rumi motifleri oldukça dikkat çekicidir (Foto. 20). Aynı türbe içerisinde dikdörtgen pencere alınlığının ulama desenli olması farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto. 17).

II. Selim ve III. Murad türbelerinde yer alan çini aslan göğsü süslemeleri, III. Mehmet Türbesi'nde kalemişi bezemelidir. III. Mehmet Türbesi'nde yeşil tek renkli çiniler 18. yüzyılda yapılmış Tekfur Sarayı çinilerini çağrıştırmakta, türbeye daha sonra monte edildiği düşünülmektedir (Foto. 26).

Türbelerdeki süpürgelik çinileri, duvarın zeminle birleştiği yerde, tek sıra halinde bulunmaktadır. II. Selim Türbesi'nde farklı bir uygulama olarak üst üste ulama şeklinde monte edilmiştir. Çini karolar, mermer taklidi, taş desenli ve yarı stilize çiçek üslubuna ait desenlerle bezenmiştir.

16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl Klasik Osmanlı dönemi İznik çinilerinin en kaliteli olduğu, 17. yüzyıldan sonra ise kalitenin giderek azaldığı bir dönemdir. Ayasofya Cami hazinesinde bulunan mimarisi, süslemeleri ve çinileriyle göz dolduran bu üç türbe, İznik çinilerinin klasik dönem ve sonrasının örneklerini barındırmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış dini ve sivil yapıların her biri mimarisi ve süslemeleri ile dönem özellikleri hakkında bilgi vermekle birlikte başlı başına bir müze niteliğindedir. II. Selim Türbesi'nde görüldüğü gibi çini panonun sökülerek başka ülkeye, müzeye sergilenmek üzere götürülmesi mirasımızı koruyup, sahip çıkmak konusundaki algımızı geç de olsa değiştirmekte ve güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Arol, Z. (2020). İstanbul'daki Klasik Dönem Osmanlı Çinilerinde Rumi Kompozisyonları. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Aslanapa, O. (1986). Türk Sanatı. İstanbul.
- Aslanapa, O. (1986). Osmanlı Devri Mimarisi. İstanbul.
- Demirasar Arlı, B.- Altun, A. (2008). Anadolu Toprağının Hazinesi: Çini Osmanlı Dönemi. İstanbul.
- Doğanay, A. (2009). Osmanlı Tezyinatı, Klasik Devir Osmanlı Hanedan Türbeleri 1522-1604. İstanbul.
- Eyice, S. (1995). Ayasofya. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 1. s. 446-457). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Kuran, A. (1988). Mimar Sinan'ın Türbeleri. Ed. Sadi Bayram, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, s. 223-238.
- Orman, İ. (2011). İstanbul Türbelerinde Çini, Sultan II. Selim Türbesi. Ed. Ahmet Vefa Çobanoğlu, İstanbul'un Renkli Hazinesi, Bizans Mozaiklerinden Osmanlı Çinilerine, s. 184-250.
- Önköl, H. (1992). Osmanlı Hanedan Türbeleri. Ankara.
- Turan Bakır, S. (1999). İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu. Ankara.
- Yücel, E. (1986). Ayasofya Müzesi. İstanbul.